

Chekhovskii, 1905 - Chekhovskii V. Kievskii mytropolit Gavriil Banulesko-Bodoni (1799-1803 gg.). [Kyiv Metropolitan Gavriil Banulesko-Bodoni (1799-1803)]. *Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii*. 1905. Avgust. S. 515-560. [in Russian].

Ship, 1996 - Ship N. A. Z istorii Kyivskoi dukhovnoi akademii. [From the History of the Kyiv Theological Academy]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1996. №5. S. 91-105. [in Ukrainian].

Ship, 2010 - Ship N. A. Kyivska dukhovna akademiiia v kulturno-osvitiivskomu prostori Ukrainy (1818-1919). [The Kyiv Theological Academy in the Cultural and Educational Space of Ukraine (1818-1919)]. K.: Feniks, 2010. 436 s. [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.12.2025.325550

УДК:94:502.13(477-751.3)«192/196»

Анна МАЛІНОВСЬКА,

orcid.org/0009-0005-8755-8553

*аспірантка наукового інституту аспірантури і докторантури
спеціальності 032 Історія та археологія
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Україна, Вінниця)
anna.milk777@gmail.com*

Іван РОМАНЮК,

orcid.org/0000-0002-6427-9229

*доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Україна, Вінниця)
ivanvin811@gmail.com*

СТАН ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В 1920-Х НАПРИКІНЦІ 1960-Х РР.

У статті розглядається розвиток природно-заповідного фонду України в період з 1920-х до кінця 1960-х років. Проаналізовано основні етапи становлення заповідної справи, включаючи створення перших заповідників, зміни в правовому регулюванні та вплив політичних рішень на збереження природних екосистем. Особливу увагу приділено ролі наукових установ та громадських ініціатив у процесі формування системи охорони природи. Визначено ключові виклики, з якими стикалася заповідна справа в означений період, зокрема наслідки радянської господарської політики та скорочення заповідних територій у 1950-х роках. Дослідження ґрунтуються на архівних матеріалах, і наукових публікаціях.

Ключові слова: *природно-заповідний фонд, заповідники, охорона природи, Україна, ХХ століття.*

Anna MALINOVSKA,

orcid.org/0009-0005-8755-8553

*PhD student of the Scientific Institute of Postgraduate and Doctoral Studies
of the speciality 032 History and Archeology
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyy
State Pedagogical University
(Ukraine, Vinnytsia)
anna.milk777@gmail.com*

Ivan ROMANIUK,

orcid.org/0000-0002-6427-9229

*Doctor of History, Professor of the Department of History of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyy
State Pedagogical University
(Ukraine, Vinnytsia)*

THE STATE OF THE NATURE RESERVE FUND OF UKRAINE IN THE 1920S AND LATE 1960S

The article examines the development of the nature reserve fund of Ukraine in the period from the 1920s to the end of the 1960s. The author analyses the main stages of the establishment of nature reserves, including the creation of the first reserves, changes in legal regulation and the impact of political decisions on the conservation of natural ecosystems. Particular attention is paid to the role of scientific institutions and public initiatives in the process of forming a nature protection system. The author identifies the key challenges faced by nature reserves during this period, including the effects of Soviet economic policy and the reduction of protected areas in the 1950s. The study is based on archival materials and scientific publications.

The main idea of the article is to study the main stages of the formation of the reserve business, in particular, the creation of the first reserves, improvement of legal regulation and transformation of approaches to nature protection under the influence of political and socio-economic factors. Particular attention is paid to the role of scientific institutions, environmental entities and public initiatives in the formation of the reserve network.

The article analyses how the Soviet policy of natural resource management influenced the dynamics of the development of nature reserves, in particular, the periods of their active expansion and contraction. The article also considers the consequences of the mass closure and reorganization of protected areas in the 1950s, which resulted from changes in the state approach to the use of natural resources.

The study of the development of the nature reserve fund of Ukraine in the period from the 1920s to the end of the 1960s allows us to draw several important conclusions. During this time, there was a gradual formation of the reserve business, accompanied by both positive and negative changes. At the initial stages, the first nature reserves were established, the scientific community and public initiatives played a significant role in shaping the nature protection system. Legal regulation has been an important factor influencing the development of nature reserves. In different periods, legal acts contributed to both the expansion of the reserve fund and its reduction, especially in the context of political transformations. The political decisions of the Soviet authorities were often aimed at maximising the use of natural resources, which in the 1950s led to a significant reduction in protected areas and a decrease in the level of environmental protection activities.

At the same time, even under Soviet economic policy, environmental protection did not stop developing. The activities of scientific institutions and environmental organisations helped to partially preserve ecosystems and lay the foundations for further development of the nature reserve fund in the following decades.

Thus, the history of nature reserve management in this period demonstrates a complex balance between the conservation of natural areas, political and economic challenges. The study of this experience is important for the development of modern environmental protection strategies and the formation of an effective reserve policy in Ukraine.

Key words: nature reserve fund, nature reserves, nature protection, Ukraine, twentieth century.

Постановка проблеми. Стан функціонування природно-заповідного фонду України тісно пов'язаний із історією формування української державності та розвитком правових засад регулювання суспільних відносин.

Населення України з давніх часів оберігає окремих тварин, рідкісні дерева, скелі та інші об'єкти природи. Так, у народі бережуть здавна лелек, ластівок, оберігають окремі печери, криниці з джерельною водою, вікові дерева, мальовничі краєвиди та ін.

Їх охорона в Україні мала дуже давні традиції. Зберігаючи окремі рідкісні за віком дерева, цінні види мисливських тварин, ділянки лісів, озера тощо, наші предки прагнули зберегти ці об'єкти природи або збільшити кількість з них корисних тварин чи рослин (Липа, 1969: 3).

Аналіз досліджень. Досліджувана проблема стану природно-заповідного фонду України в 1920-х кінці 1960-х рр. займала часткове висвітлення у працях науковців післявоєнних років. Сюди можна віднести роботи І. Підоплічка (Підоплічко, 1958), О. Липи (Липа, 1969), де автори зуміли розкрити роль заповідників у формуванні пам'ятників природи України. Із відновленням державної незалежності розпочався новий етап дослідження природно-заповідного фонду України. Він позначений змістовними напрацюваннями

М. Гродзинського, М. Стеценка (Гродзинський, Стеценко, 2003), А. Діхтяренка (Діхтяренко, 2012) та інших дослідників.

Окремі аспекти проблеми на регіональному рівні знайшли своє відображення у дослідженнях Г. Денисика, О. Любченка (Денисик, Любченко, 2000), та О. Мудрака (Мудрак, 2015). Для актуалізації дослідження, нами використані матеріали Державного архіву Вінницької області, щоб показати на прикладі однієї із областей України, як непросто, а інколи і дуже важко йшов процес формування природно-заповідного фонду України у досліджуваний період. Завдяки їх опрацюванню, вдалося виявити фактологічний матеріал обраної тематики і вперше ввести ці джерела у науковий обіг.

Таким чином, незважаючи на висвітлення окремих фрагментів теми проблема залишається і досі перспективною у площі її вивчення і подальшого дослідження. Цим зумовлене звернення авторів до висвітленої теми

Метою статті є дослідження стану природно-заповідного фонду України в 1920-х роках - наприкінці 1960-х років. Значну увагу приділено вивченню ролі державної політики у цей період в збереженні пам'яток природи а також аналізу механізмів охорони і передачі наступним поколінням природних заповідних об'єктів, що сприяло формуванню екологічної свідомості.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х рр. було видано ряд декретів про збереження деяких заповідників та пам'яток природи. Зокрема, було оголошено заповідниками Асканію-Нову, Канівські гори, Карлівську цілину та ін. Окрім державних установ до цієї справи долучалася громадськість. Було засновано українське товариство охорони тваринного і рослинного світу, організовано мережу заповідників, створено спеціальний апарат по охороні природи на чолі з головним інспектором і чотирма крайовими інспекторами.

У 1921 р. було створено губернські та повітові комітети з охорони пам'яток старовини, природи та мистецтва. Вже у 1925 р. спеціальна комісія розробила низку заходів для реалізації постанови губернського комітету. Ці заходи передбачали заборону полювання на певні види тварин і охорону середньоєвропейських широколистяних лісів. У 1927 р. на Вінниччині було оголошено перший державний заказник – садибу М.І. Пирогова (Денисик, Любченко, 2000: 66).

З 1926 по 1929 рр. в умовах більшовицької політики «українізації» заповідна справа в Україні пережила нетривалий «заповідний Ренесанс». Так 16 червня 1926 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народних Комісарів УРСР затвердили «Положення про пам'ятки культури і природи» - перший в радянській Україні нормативний акт, який встановив правила порядку створення, охорони, утримання, дослідження та пропаганди заповідних територій. Цим положенням встановлювалася реєстрація об'єктів природи, типи пам'яток та виділялися кошти на їх догляд. Тоді ж при Народному комісаріаті освіти був створений Український комітет охорони пам'яток природи. У цей період в Україні виникла ціла мережа заповідників, були виділені різні пам'ятки природи та взяті під охорону держави окремі дерева, степові і лісові ділянки, болота, озера, місця гніздування птахів, парки,

скелі та ін. Зокрема, лише степових ділянок в той час налічувалося під охороною 32.

Наприкінці 1920-х рр. діяльність губернських та повітових комісій з охорони природи стала малоефективною. У 1931 р., за рішенням президії Української академії наук, ці комісії були реорганізовані й включені до складу краєзнавчих музеїв, зокрема у Вінниці, Тульчині та інших містах Поділля. Однак навіть у музеях ця робота залишалася малопомітною та млявою, попри ентузіазм і патріотичні зусилля їхніх керівників, таких як Г. В. Брілінг, який очолював Вінницьке товариство, та І. Ч. Зборовський, який керував Тульчинським товариством (Денисик, Любченко, 2000: 67).

У 1932 р. вперше в Україні опубліковане зведення державних природних заповідних об'єктів – книга керівника Харківської природоохоронної інспектури Михайла Шалита «Заповідники та пам'ятки природи України». За його даними, в УРСР на 1930 р. (без врахування Київської інспектури) налічувалось 125 пам'яток природи (42 республіканського та 83 місцевого значення). Серед них: лісових – 49, степових – 21, боліт – 10, озер – 4, заплав річок – 4, окремих дерев – 11, садів та парків – 12 (Гродзинський, Стеценко, 2003: 31).

У 1937 р. приймається постанова Раднаркому УРСР «Про державні природні заповідники УРСР», яка в 2 рази скоротила площі основних природно-заповідних територій. Проте під час Другої Світової війни велика кількість з них була знищена: розорані ділянки степів, вирубані цілі лісові масиви та окремі пам'ятні дерева, знищені парки тощо. Під час окупації нацистами заповідним об'єктам Вінниччини було завдано значних збитків: частину з них було майже повністю зруйновано, інші зазнали часткових ушкоджень.

У післявоєнні роки знову постало питання про виявлення всіх пам'яток природи, уточнення їх площ, організацію догляду тощо. Так, 24 травня 1944 р. в Україні було відновлено роботу Головного управління у справах заповідників, зоопарків та зоосадів. Згодом, 26 липня 1946 р., Рада Міністрів УРСР затвердила «Положення про державні заповідники та пам'ятки природи». Цей документ чітко встановив, що створення нових заповідників затверджується Радою Міністрів УРСР за рекомендацією Головного управління у справах заповідників, а самі заповідники перебувають під його управлінням. Що стосується заповідників місцевого значення, їх затвердження здійснюється облвиконкомами із подальшою реєстрацією в Головному управлінні.

Активний рух за охорону природи розпочався з утворення у 1946 р. Українського товариства охорони природи (УТОП). У 1949 р. Рада Міністрів УРСР доручила облвиконкомам створити відділення товариства в областях. До середини 1960-х рр., поки керівні посади в УТОП обіймали вчені П.С. Пархоменко, М.І. Котов та І.Г. Підоплічко, природоохоронний рух активно розвивався. 26 липня 1946 р. було затверджено перше Положення про державні заповідники та пам'ятки природи, яке регулювало їх створення, зміну меж та відповідальність за порушення заповідного режиму. У 1947-1948 рр. Головне управління по заповідниках при Раді Міністрів УРСР спільно з

Академією наук УРСР ініціювали створення лісового заповідника «Сатанівський» (площею 4513 га), проте його так і не було створено (Мудрак, 2015: 83).

Однак вже у 1949 р. в Раді Міністрів СРСР постало питання про більш широке використання заповідників з господарською метою. Глибинна антигуманна сутність комуністичного режиму визначала суперечливий і дволикий характер його «турботи» про довкілля. Наприклад, 3 червня 1949 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про охорону природи на території Української РСР». Цей документ забороняв розорювати цілині землі та вирубувати вікові дерева, що стало першою спробою створення заповідників. У постанові підкреслювалося, що питання охорони природи мають особливе значення і повинні стати предметом уваги радянських, господарських, громадських організацій, а також всього населення республіки (Діхтяренко, 2012: 127).

На початку 1950-х рр. партійно-державне керівництво ставило перед собою єдину мету — максимально екстенсивне використання природних ресурсів для вирішення економічних завдань. Особливі надії покладали на УРСР, наголошуючи на її «боргу» перед СРСР у зміцненні могутності та побудові комуністичного суспільства, який Україна мала виконувати «чесно та благородно». Це не залишало місця для врахування екологічних наслідків. Пріоритетною стала політика трансформації та підкорення природи заради формування нового типу людини та держави. Необхідність побудови нового суспільства виправдовувала жорстоке ставлення сталінської системи до природного середовища, включно із перенесенням соціальних законів класової боротьби на природу.

Спад у розвитку заповідної справи розпочався 29 серпня 1951 р. після підписання Сталіним постанови №3192 «Про заповідники», в якій зокрема зазначалось: «в ряді районів необґрунтовано розрослась мережа заповідників по охороні природи... Лісове господарство в державних заповідниках перебуває в незадовільному стані. Ліси в багатьох заповідниках захаращені та вражені шкідниками. Науково-дослідна робота в більшості державних заповідників провадиться у відриві від практичних інтересів народного господарства. Тематика наукових робіт часто носить надуманий та випадковий характер» (Гродзинський, Стеценко, 2003:33). Цим документом було ліквідовано низку заповідників місцевого значення, зокрема Шутроминці (200 га), Галілея (259 га), Глоди (100 га), Золотий потік (10 га) та багато інших. Загалом було втрачено 60% усієї заповідної площі. Після цього руйнівного періоду, на І з'їзді УТОП у 1953 р. делегати знову звернулися до уряду з проханням про відновлення заповідної справи.

Ставлення держави до охорони природи поступово почало покращуватися, а в окремі періоди набувало вигляду цілеспрямованої політики. Важливим поворотним моментом у відході від ортодоксальних положень сталінської концепції перетворення природи стала постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1958 р. «Про заходи по поліпшенню охорони природи Української РСР». У документі наголошувалося на особливій

важливості питань охорони природи, які мали стати сферою турботи всіх господарських організацій і всього населення республіки.

У кінці 1950-х на початку 1960-х рр., коли негативний вплив людської діяльності значно ускладнився і почав суттєво впливати на стан природних ресурсів, ландшафтів, економічну стабільність та нормальне функціонування біосфери, розпочався новий етап у розвитку природоохоронної діяльності. Основною метою цього етапу стала всебічна охорона екосистем, забезпечення їх належного функціонування та збереження балансу біосфери, який формувався протягом тривалих історико-геологічних періодів.

На цьому етапі правові, організаційні, наукові та громадські аспекти розвитку природоохоронної політики отримують своє найбільш повне структурно-функціональне вираження, у порівнянні з попередніми періодами. Політика охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів. У межах природоохоронної діяльності починають формуватися елементи усвідомлення справжніх причин негативного впливу на довкілля, а також ролі політичного регулювання та соціального управління для мінімізації шкоди природі. Це знаменує початок формування екологічної політики.

У 1959 р. було ініційовано створення заповідника в Медоборах, а у 1960 р. статус заповідних об'єктів отримали чотири старовинні парки: Вишнівецький, Раївський, Скала-Подільський та Більче-Золотецький. Того ж року Постановою Ради Міністрів УРСР затверджено перелік найвизначніших природно-заповідних об'єктів. Серед них вісім парків Центрального Поділля, які згодом отримали загальнодержавний статус (Мудрак, 2015: 83).

Важливим етапом у формуванні комплексної екологічної політики стало ухвалення Верховною Радою України в червні 1960 р. закону «Про охорону природи Української РСР». Цей закон запровадив регулювання природокористування на території України. У документі наголошувалося, що всі природні ресурси республіки є загальнонародною власністю, яка використовується для розвитку національної економіки. Охорона природи отримала ширше трактування, включаючи збереження, раціональне використання, відтворення та розвиток природних багатств. Державне регулювання охоплювало використання земель, надр, водних ресурсів, лісів, зелених насаджень, курортних територій та інших природних багатств, незалежно від того, чи вони вже використовуються в господарстві, чи залишаються незалученими.

У 1960 р. під охорону держави було взято 76 найбільш визначних парків УРСР. Заповідникам і пам'яткам природи присвячений окремий розділ у Законі про охорону природи УРСР (1960 р.) (Липа, 1969: 5).

Водночас закон «Про охорону природи Української РСР» залишався в межах поресурсного підходу і більше нагадував політичну декларацію, ніж повноцінний юридичний документ. Він не відповідав реальним потребам суспільства у правовому врегулюванні зростаючих екологічних проблем та не мав ефективного механізму реалізації. Нездатність закону виконувати свої регулюючі функції в умовах командно-адміністративної системи спричинила

швидке загострення протиріч між необхідністю захисту довкілля та інтересами подальшого соціально-економічного розвитку.

Однак у суспільстві домінувала ідея політики підкорення природи, яка переважала над усвідомленням необхідності раціональних еколого-економічних взаємин. Партійне керівництво того часу, чий погляд на стратегію природокористування мало відрізнялися від підходів попередників, продовжувало мислити сталінськими категоріями «панування» і «підкорення». У результаті планувалися масштабні антиекологічні соціально-економічні проекти, які втілювалися без належного розуміння важливості екологічної роботи та наслідків таких дій.

В СРСР було закрито 16 заповідників і скорочено частину площі вже існуючих. Відбулися також численні реорганізації, які часто були далекі від ефективного вирішення природоохоронних завдань. Це становище значною мірою пояснювалося тим, що на той час екологічні проблеми ще не набули достатньої гостроти, а політика щодо природи сприймалася як щось зовнішнє стосовно людини та мала відтінок «благодійності» (Діхтяренко, 2012: 128).

7 серпня 1963 р. Рада Міністрів УРСР видала спеціальне розпорядження про пам'ятки природи України, згідно з яким Академія наук УРСР була зобов'язана провести певну державну реєстрацію ботанічних садів, дендрологічних парків, парків-пам'ятників садово-паркової архітектури та пам'яток природи республіканського і місцевого значення (Липа, 1969: 5).

Природні ресурси юридично вважалися абстрактною «загальнонародною», а не державною власністю. Через це шкода, завдана природі, юридично навіть не розглядалася як така, що завдається самій державі. У зв'язку з цим активізація природоохоронної діяльності в 1960-х рр. була зумовлена не стільки загостренням екологічної ситуації в Україні, скільки стрімким екстенсивним розвитком її індустріального потенціалу. Це дозволяло виділяти фінансові ресурси для вирішення природоохоронних завдань, хоча пріоритет екологічних питань залишався низьким. На жаль, тенденція суттєвого скорочення мережі заповідників, яка відбулася у 1951 р. продовжувалася й надалі. Як наслідок, станом на 1965 р. в Україні залишилося лише два заповідники із загальною площею 11 536 га. Це стало найгіршим періодом для заповідної справи в УРСР за всю історію радянської влади. Частка території, відведеної під заповідники, складала лише 0,02% від загальної площі країни. Рада Міністрів УРСР зобов'язувала Академію наук УРСР, облвиконкоми та міністерства, у віданні яких знаходяться ті чи інші об'єкти природи, забезпечувати їх охорону і вживати необхідних заходів по догляду та подальшому їх розвитку.

Реальне впровадження державної екологічної політики в Україні потребувало створення єдиного державного органу, наділеного відповідними повноваженнями для охорони природи, раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля. Такий орган мав координувати зусилля державних, господарських і наукових установ у вирішенні нагальних екологічних проблем, зокрема тих, що виникали через зростаючий техногенний вплив. У червні 1967 р. постановою уряду було створено Державний комітет

Ради Міністрів УРСР з охорони природи, а його положення затверджено 25 березня 1968 р. Згодом цей орган кілька разів реорганізовувався: у 1978 р. – в Державний комітет УРСР з охорони природи, у 1990 р. – в Державний комітет з екології та раціонального природокористування, а в 1991 р. – в Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. На комітет покладали завдання контролю за виконанням закону «Про охорону природи Української РСР», а також за впровадженням природоохоронних заходів усіма підприємствами та організаціями, незалежно від їхньої підлеглості. Комітет мав право проводити інспекції й контролювати діяльність у сфері охорони природи, забезпечуючи ефективність використання природних ресурсів (Діхтяренко, 2012: 130).

Колегія Державного комітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи постановила звернути увагу начальників обласних інспекцій Державного комітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи на необхідність постійного контролю за станом догляду та відновлення парків-пам'яток природи республіканського значення, а також наголосила на створенню з представників наукових фахівців Українського товариства охорони природи та місцевих Рад депутатів трудящих разом з обласними інспекціями Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи кваліфіковані комісії, які підготували б пропозиції по відтворенню, реконструкції та покращенню догляду за парками, пам'ятками природи республіканського значення (ДАВО. Р-151. Оп.9. Спр. №63). Велику роботу по виявленню пам'яток природи, їх опису, уточненню площ проводили окремі республіканські секції товариства, зокрема секція охорони пам'яток живої природи, секція охорони і розвитку лісів та зелених насаджень, секція охорони пам'яток неживої природи (Липа, 1969:5). Багато працювали над виявленням пам'яток природи на місцях обласні і районні відділення товариства. До цієї роботи вони залучали численний актив фахівців-лісівників, ботаніків, краєзнавців, вчителів, які виявляли найбільш цінні природні утворення, брали на облік, складали списки пам'яток природи та передавали їх на затвердження облвиконкомам.

В результаті такої спільної і наполегливої роботи в Чернігівській області було взято під охорону держави 160 різних об'єктів природи місцевого значення, в Закарпатській – 132, у Вінницькій – 127, у Івано-Франківській – 57, у Кримській (АР Крим) – 62, у Чернівецькій – 44. В деяких областях взято під охорону багато парків: Львівська – 70, Чернівецька – 22, Рівненська – 13, Житомирська і Сумська - по 20, Вінницька -12. До президії товариства надходили ще додаткові матеріали про взяття під охорону облвиконкомами нещодавно виявлених об'єктів природи (Волинська, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Тернопільська області). На кінець 1968 – початок 1969 рр. під охорону держави взято 99 об'єктів природи республіканського значення 1251 місцевого значення. Загальна площа всіх згаданих об'єктів природи становила майже 100 тис. гектарів (Липа, 1969: 5).

Це еталони природи, місця проведення науково-дослідних робіт і виробничої практики студентів, сюди ведуть туристські шляхи. В них, крім збереження і збільшення чисельності корисних видів тварин і рослин,

охороняються рідкісні види рослин, тварин, що майже зникли на території України. Такі окремо виявлені ділянки ставали резерватами корисної фауни і флори. Неоцінима роль пам'яток природи і як місць відпочинку (парки, гаї, окремі урочища, озера). Їх називали живими музеями місцевої природи, які потрібно зберігати для нащадків. Окрім заповідників і пам'яток природи, охоронялися також і інші цінні об'єкти – заповідно-мисливські господарства, заказники тощо (Липа, 1969: 6).

У період з 1967 по 1971 рр. кількість заповідних природних територій на Східному Поділлі зросла втричі. Це стало можливим завдяки створенню у 1967 р. обласної інспекції з охорони природи, яку очолив А.Н. Бірюков (Мудрак, 2015: 84). У 1969 р. завдяки її діяльності 36 ботанічних об'єктів отримали статус заповідних.

Відповідно до Постанови колегії Державного комітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи № 32 від 25 липня 1968 р. «Про недоліки та заходи по поліпшенню охорони, догляду та відновленню парків, що взяті під охорону держави як пам'ятки природи республіканського значення» усі відомства і організації УРСР проводять певну роботу по виконанню Закону «Про охорону природи Української РСР» відносно збереження парків-пам'яток природи республіканського значення. Найкраще зберігалися парки в АР Криму, Вінницькій області та м. Києві. Також у Постанові вказано, що була розроблена проектна документація на реконструкцію Тростянецького дендропарку, Качанівського та Сокиринського парків у Чернігівській області; Кагарлицького у Київській обл. та ряду інших. Проводилися відбудовчі роботи у дендропарках «Олександрія» (Київська обл.), Софіївка (Черкаська обл.) та Онуфріївському парку (Кіровоградська обл.). Проте стан охорони і збереження парків в ряді областей залишалося незадовільним. Із 73 парків та 10 ботанічних садів лише 37 при перевірці були визначені як такі, що знаходяться в незадовільному стані (ДАВО. Р-151. Оп.9. Спр. №63).

У 1968 р. була створена інспекція з охорони природи Центрального Поділля, яка займалася обстеженням природних територій і сприяла створенню нових заповідних об'єктів.

За короткий час Комітет здійснив чимало заходів, спрямованих на розширення і зміцнення мережі заповідників і пам'яток природи в Україні, поліпшувався режим, догляду стану цих об'єктів. За вказівкою Комітету ряд облвиконкомів УРСР виніс у 1967 – 1969 рр. додаткові рішення про взяття на облік і реєстрацію нових об'єктів природи. Проте виявлення, облік і реєстрація всіх пам'яток природи України на той час не були завершені. Зокрема, потрібно було приділяти більше уваги взяттю на облік і під охорону держави цінних лісових урочищ, пралісів, що були важливими пам'ятками і еталонами природи. Наприклад, у Волинській області охоронялося лише 12 урочищ, у Львівській – 9, Рівненській – 3, Сумській – 1, Черкаській – 4. Більш повна реєстрація лісових урочищ була проведена у таких областях, як Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернігівська. В ряді областей мало охоронялося рідкісних і цінних дерев, ділянок з ендемічними і реліктовими рослинами, геологічних і гідрологічних пам'яток. Зокрема у Закарпатській, Львівській, АР Крим,

Тернопільській та деяких інших областях було чимало карстових печер, скель, мінеральних та інших джерел, які слід було охороняти. Більше уваги потрібно було приділити обліку та реєстрації ставків, озер, боліт з характерною фауною та флорою (Липа, 1969: 6).

Щодо тих об'єктів природи, які було взято на облік і під охорону держави, то, як показували обстеження, не всюди охорона і догляд за ними знаходилася на належному рівні. Це стосувалося насамперед парків, особливо тих, що були підпорядковані колгоспам і радгоспам. Щоб ці парки (а їх було більше 200) не втратили остаточно своєї наукової цінності і естетичного значення, потрібно було посилювати увагу до їх охорони, впорядкування і систематичного догляду. Для цього було доцільно закріплювати за кожним парком постійну бригаду садових робітників на чолі з досвідченим садівником. Це забезпечувало кваліфікований догляд за насадженнями. Заборонялося в історичних парках-пам'ятниках садово-паркової архітектури будівництво різних господарчих та допоміжних будівель, бо це вело до порушення їх стильових особливостей. Відвід території парків під інші об'єкти або їх поділ між різними землекористувачами (що мало місце в ряді областей) не можна було допускати без спеціального дозволу відповідних інстанцій.

Інші пам'ятки живої і неживої природи також потребували постійної уваги і більш дієвих заходів щодо їх охорони. Потрібно було посилювати контроль за здійсненням закону про охорону природи в УРСР, а також добиватись, щоб на кожну пам'ятку природи були складені відповідно планово-картографічні матеріали, визначені площі, межі, режим утримання і догляду (Липа, 1969:7).

Висновки. Отже, таким чином, лише наприкінці 1960-х років, під впливом зростаючого техногенного навантаження, радянська держава почала звертати увагу на проблеми охорони природи та раціонального використання її ресурсів. Ухвалення відповідних законів, постанов, створення спеціалізованих організацій та природоохоронних комісій при місцевих органах влади стало свідченням початкового усвідомлення партійно-державним апаратом необхідності формування і впровадження екологічної політики. Проте ці заходи, які перебували під контролем влади, що домінувала у всіх сферах суспільного життя, мали двоякий характер. З одного боку, робилися спроби уповільнити погіршення екологічної ситуації, але, з іншого боку, масштаби екологічної кризи всіяко применшувалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Гродзинський, Стеценко, 2003 – Гродзинський М.Д., Стеценко М.П. Заповідна справа в Україні. Навчальний посібник. Київ, 2003. 306 с.
- ДАВО – Державний архів Вінницької області.
- Денисик, Любченко, 2000 – Денисик Г.І., Любченко В.Є. Заповідне Поділля // *Краєзнавчі нариси*. Вінниця: Тезис, 2000. С. 66-67.
- Діхтяренко, 2012 – Діхтяренко А.В. Радянська державна політика у сфері охорони природи УРСР у 1950 – на початку 1970-х років // *Сумський історико-архівний журнал № 18-19*. Суми, 2012. С. 126-132.
- Липа, 1969 – Липа О.Л. Заповідники і пам'ятки природи України. Київ: Урожай, 1969. С. 3-7.
- Мудрак, 2015 – Мудрак О.В. Еталони природи Вінниччини. Вінниця, 2015. 83 с.
- Підоплічко, 1958 – Підоплічко І.Г. Охорона природи на Україні. Київ: Радянська Україна, 1958. 59 с.

REFERENCES

- Hrodzynskiy, Stetsenko, 2003 – Hrodzynskiy M.D., Stetsenko M.P. Zapovidna sprava v Ukraini [Nature conservation in Ukraine] // Navchalnyi posibnyk. Kyiv, 2003. 306 s. [in Ukrainian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnytsia region] [in Ukrainian].
- Denysyk, Liubchenko, 2000 – Denysyk H.I., Liubchenko V.Ie. Zapovidne Podillia [Protected Podillya] // *Kraieznavchi narysy*. Vinnytsia: Tezys, 2000. S. 66-67 [in Ukrainian].
- Dikhtiarenko, 2012 – Dikhtiarenko A.V. Radianska derzhavna polityka u sferi okhorony pryrody [Soviet state policy in the field of nature protection in the Ukrainian SSR in the 1950s and early 1970s] URSR u 1950 – na pochatku 1970-kh rokiv // *Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal* № 18-19. Sumy, 2012. S. 126-132 [in Ukrainian].
- Lyba, 1969 – Lyba O.L. Zapovidnyky i pamiatky pryrody Ukrainy [Nature reserves and monuments of Ukraine]. Kyiv: Urozhai, 1969. S. 3-7 [in Ukrainian].
- Mudrak, 2015 – Mudrak O.V. Etalony pryrody Vinnychchyny [Nature standards of Vinnytsia region. Vinnytsia]. Vinnytsia, 2015. 83 s [in Ukrainian].
- Pidoplichko, 1958 – Pidoplichko I.H. Okhorona pryrody na Ukraini [Nature conservation in Ukraine]. Kyiv: Radianska Ukraina, 1958. 59 s [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.12.2025.325573

УДК 391.2(477)«15/17»

Наталія СКОРНЯКОВА,
orcid.org/0009-0001-9120-2120
аспірантка кафедри історії
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Україна, Київ)
barbett@ukr.net

ПЛАХТА В XVI–XVIII СТ.: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

На основі комплексного аналізу писемних, речових та зображальних джерел у статті висвітлено основні характеристики (колір, матеріал, фасон) жіночих плахт XVI–XVIII ст. Для наочності та зручності кожне з трьох століть розглянуто окремо. Охарактеризовано історіографію і джерельну базу дослідження. Спростовано деякі дані в історіографії, які не підтверджуються джерелами. Уточнено нижні хронологічні межі, які дають підставу говорити про виникнення тих чи інших новинок у виробництві плахт. Обговорено соціальні проширки, які могли носити плахту, та умови, в яких це відбувалося.

Ключові слова: український жіночий костюм, плахта, одяг, Волинь, Гетьманщина, XVI–XVIII ст.

Natalia SKORNIKOVA,
orcid.org/0009-0001-9120-2120
PhD student of the Department of History
Faculty of Sociology and Law
National Technical University of
Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
(Ukraine, Kyiv)
barbett@ukr.net

PLAKHTA IN THE 16th – 18th CENTURIES: MAIN CHARACTERISTICS

There is still no clear understanding within the scientific community of what exactly Ukrainian women's clothing of the early modern period looked like, and whether it's possible to apply the characteristics of folk garment, recorded by ethnographers in the 19th and early 20th centuries, to the earlier period. There are stereotypical ideas